

АНОТАЦІЯ

Коваль К. Ю. Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта / Педагогіка. – Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне, 2025 рік.

Зміст анотації

У дисертації проаналізовано стан дослідженості проблеми полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу в педагогічній теорії та практиці. Актуалізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження.

Схарактеризовано та визначено критерії, показники та виявлено рівні сформованості полікультурності у дітей, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу.

Теоретично обґрунтовано, визначено та експериментально перевірено ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Розроблено й апробовано методику полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу й модель її реалізації на практиці.

З метою ґрунтовного розкриття досліджуваної проблеми схарактеризовано процес полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу в трьох взаємопов'язаних між собою теоретико-прикладних площинах. Перша – це історико-генетичний аналіз психолого-педагогічної та соціально-педагогічної складової процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в різні історичні періоди через формування її моралі і духовного світу, ціннісної сфери і ціннісних ставлень та орієнтацій у дитячих будинках сімейного типу та екстраполяції цих процесів у вітчизняну і зарубіжну педагогічну науку й освітню

практику. Друга площина – це актуалізація понятійно-категорійного апарату дослідження через характеристику сутності базових понять дослідження. І третя площина, що логічно пов'язана з попередніми, – це ґрунтовний аналіз і характеристика розвитку міжнародного і вітчизняного нормативно-правового забезпечення процесів полікультурного виховання зростаючої особистості, зокрема формування полікультурності як результату полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

Схарактеризовано теоретичну основу дослідження, яку складають положення філософії, культурології, психології, педагогіки та соціальної педагогіки про: сутність і значення полікультурного виховання зростаючої особистості у сучасному соціумі; конкретизацію цих процесів завдяки застосуванню у процесі дослідження особистісно орієнтованого, гуманістичного і системного підходів до визначення сутності і спрямованості соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; врахування їхніх вікових особливостей завдяки застосуванню суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, з прийомними батьками у таких будинках.

Проаналізовано провідні міжнародні («Статут ООН», «Статут ЮНЕСКО», «Загальна декларація прав людини», «Декларація принципів толерантності», «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Конвенція про права дитини») і вітчизняні («Конституція України», Закони України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Сімейний Кодекс України», Постанови КМУ «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу», «Про захист прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану», Накази МОН України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу») та низки інших нормативно-правових

документів, що розкривають зміст, напрями, тенденції і закономірності процесів полікультурного виховання зростаючої особистості в соціокультурному просторі держави та забезпечують ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу.

У межах понятійно-категорійної парадигми дослідження схарактеризовано етимологію ключових понять як проєкцію матеріально-духовної культури українського суспільства на процеси формування смислового поля наступних категорій: мораль і моральні цінності, гуманізм і толерантність, культура і полікультурність, соціально-педагогічні умови, полікультурне виховання дітей, дитячий будинок сімейного типу, полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, полікультурність.

Полікультурне виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу визначено як комплексний педагогічний процес, спрямований на формування особистості, яка усвідомлює свою національну і культурну ідентичність, самобутність, унікальність, сприяє збагаченню і примноженню культурної спадщини рідного народу, із розумінням і повагою ставиться до представників інших культур, здатна до позитивної міжкультурної взаємодії з ними в умовах специфічного соціального інституту, у якому виховні впливи відбуваються на педагогічному та родинному рівні, що визначає зміст методики полікультурного виховання з урахуванням особливостей виховання дітей-сиріт.

Полікультурність інтерпретується як інтегрована якість особистості (включає громадянськість, патріотизм, толерантність, терпимість), що в цілому забезпечує успішну її реалізацію в полікультурному суспільстві, сприяючи вирішенню міжетнічних конфліктів та налагодженню конструктивних взаємин. Це один з основних показників індивідуальності дитини, що характеризує її поведінку і дії, бажання, уміння і навички

робити адекватні оцінки і самооцінки результатів власної чи колективної дії в різноманітних ситуаціях міжособистісної взаємодії у дитячому будинку сімейного типу, що базується на взаємозбагаченні особистості за умови збереження самобутності в множинності культур. Це своєрідна відповідь на сучасні процеси глобалізації та інтеграції сфер життєдіяльності людини на основі негативних культурних стереотипів і упереджень; результат полікультурного виховання.

Представлено авторську методику полікультурного виховання дітей у будинках сімейного типу, змістове наповнення якої розкривається через модель її реалізації, а саме: підструктурні блоки: цільовий (мета і завдання дослідження), концептуальний (закономірності, принципи і методологічні підходи), змістово-процесуальний (методичний інструментарій, складниками якого є форми, методи, прийоми, засоби та соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу), критеріально-діагностичний (компоненти, критерії, показники та рівні сформованості полікультурності), результативний (дитина зі сформованою полікультурністю).

Під час констатувального етапу педагогічного експерименту:

- розроблено компонентно-критеріальну базу дослідження, що включає компоненти (когнітивний, емоційно-ціннісний, комунікативно-поведінковий), критерії (інформованість та обізнаність, глибина знань; толерантно-ціннісне ставлення до розмаїття культур рідного народу, реалій полікультурного середовища загалом і представників інших культур зокрема; уміння вирішувати проблеми полікультурної спрямованості у процесі міжкультурного спілкування та практичної діяльності, толерантно взаємодіяти з представниками різних культур), показники (знання понятійного апарату дослідження, особливостей національної культури і її впливу на сприйняття світу та поведінку дітей; інформованість, обізнаність про культурне розмаїття оточуючого середовища як джерела формування полікультурної особистості; усвідомлення потреби в налагодженні

міжособистісних взаємостосунків з представниками інших культур; шанобливе ставлення до культури рідного народу і прояв емоційно забарвленого позитивного інтересу до представників інших культур, повага до їхньої культурної своєрідності та відмінностей; толерантне і терпиме ставлення до інакшості представників інших культур, критичне ставлення до інформації полікультурного спрямування; міжособистісне та міжкультурне спілкування на основі соціально прийнятих норм і правил поведінки в полікультурному середовищі; взаємодія з представниками інших культур з урахуванням принципів толерантності і терпимості; надання практичної допомоги (вербальними і невербальними способами) представникам інших культур; повага і терпимість до людей різних етнічних груп, їх традицій, звичаїв, вірувань, зразків соціальної поведінки; уміння свідомо регулювати свою поведінку залежно від ситуацій полікультурної взаємодії), рівні сформованості полікультурності: високий, середній, низький;

- розроблено пакет діагностичного інструментарію для визначення рівнів сформованості полікультурності у дітей з дитячих будинків сімейного типу: опитувальник на з'ясування знань понять полікультурного спрямування; методики: «Український одяг»; «Відгадай свято», «Одягни українку/українця», «Пригости іноземця національною стравою»; анкети «Що я знаю про толерантність», «Ставлення до іноземних громадян» (за В. А. Горбатюк, Ю. В. Ємельяненко, С. П. Козирєвою); анкета «Культура міжнаціональної взаємодії» (за О. Ф. Шаблюк), проблемні ситуації «Новенька/новенький», «День народження», «Українська кухня», «Допоможи іноземцю»;

- визначено й обґрунтовано експериментальну базу дослідження;

- сформовано дві групи для проведення педагогічного експерименту: контрольна група (КГ) – 98 респондентів, експериментальна група (ЕГ) – 106 респондентів. Разом 204 респонденти;

- з'ясовано, що до високого рівня сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища в експериментальній групі віднесено 17,6% респондентів, до середнього – 25,1%, до низького – 57,3%. В контрольній групі результати такі: до високого рівня віднесено 18,3% респондентів, до середнього – 29,0%, до низького – 52,7 %.

Апробація методики полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу відбувалася під час формувального етапу експерименту, мета якого полягала у перевірці ефективності соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу, як-от: 1) формування підготовленості батьків-вихователів до організації полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу; 2) створення полікультурного виховного середовища, вибудованого на засадах діалогу культур та культурного плюралізму, що забезпечує формування у дітей полікультурності як інтегрованої якості особистості; 3) формування у дітей в дитячих будинках сімейного типу толерантного і терпимого ставлення до представників інших культур, їхньої інакшості; 4) упровадження форм і методів виховання, які відповідають віковим особливостям дітей, колу їхніх інтересів й активізують процес полікультурного виховання в дитячих будинках сімейного типу.

Визначені умови реалізувалися через залучення батьків дітей з експериментальної групи до постійно діючого соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу» (його програма включала цикл лекцій, вебінарів, крос-культурних тренінгів, соціально-педагогічних майстерень, інтерактивний курс «Родина для дитини: виховання дітей, які залишилися без турботи батьків»), використанням ефективних форм полікультурного виховання дітей: вивчення, аналіз та застосування в житті українських приказок, прислів'їв, скоромовок, лічилок тощо; читання та аналіз українських народних казок, легенд, міфів; читання та аналіз міжкультурних казок; українські народні ігри, пізнавальні ігри полікультурного спрямування;

відзначення народних свят, вивчення традицій та звичаїв відзначення свят представниками інших культур; екскурсії в музеї, подорожі населеним пунктом, зустрічі з майстрами українських народних ремесел і промислів; зустрічі з представниками інших культур; рольові ігри; міжкультурний діалог вирішення життєвих ситуацій полікультурної спрямованості; методів полікультурного виховання: ситуації успіху; сторителінгу; методів формування свідомості і самосвідомості, виховуючих ситуацій, стимулювання міжкультурної комунікації, полікультурної рефлексії, емпатії, етнічної ідентифікації, настанови (роби як я), стимулювання полікультурної поведінки й діяльності, включеного спостереження, занурення в соціальне середовище, ігрові та пошукові методи.

Розроблено Програму дослідно-експериментальної роботи «Соціально-педагогічні умови полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу», яка включає: гіпотезу дослідження, його мету і завдання, конкретизовані етапи і методи наукового дослідження, характеристику експериментальної бази, алгоритм проведення діагностики рівнів сформованості полікультурності як цілісного педагогічного явища. Хід її реалізації здійснювався відповідно до аналітико-констатувального, аналітико-пошукового, прогностично-конструювального, підсумково-узагальнюючого етапів, кожен з яких конкретизувався тривалістю, завданнями, підкріплювався науковими принципами, чітко зазначеною цільовою аудиторією.

Проведено підсумкову (контрольну) діагностику рівнів сформованості полікультурності в ЕГ і КГ: з'ясовано, що полікультурність як цілісне педагогічне явище на високому рівні сформована у 30,2% респондентів ЕГ (спостерігається збільшення на 12,6% у порівнянні з констатувальним етапом педагогічного експерименту), на середньому – у 53,4% (збільшено на 28,3%), на низькому – у 16,4% (зменшено на 47,2%). Отримані дані дають підстави для висновків: позитивна динаміка у зміні рівнів полікультурності в експериментальній групі є результатом

упровадження соціально-педагогічних умов та соціально-педагогічного інтегрованого курсу «Полікультурне виховання дітей в дитячих будинках сімейного типу».

Рівність генеральних дисперсій підтверджувалася за допомогою критерію Фішера-Снедекора; гіпотеза дослідження – за допомогою непараметричного t-критерію Стьюдента.

Ефективність соціально-педагогічних умов полікультурного виховання дітей у дитячих будинках сімейного типу і методики їх практичної реалізації підтверджено.

Ключові слова: полікультурне виховання, дитячий будинок сімейного типу, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, соціально-педагогічні умови, методика полікультурного виховання, полікультурність, толерантність, батьки-вихователі.

ABSTRACT

Koval K. Y. Social and pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes. A thesis for the degree of Candidate in Pedagogical Sciences in specialty 011 Educational, pedagogical sciences, field of knowledge 01 Education / Pedagogy. – Rivne State University of the Humanities. Rivne, 2025.

Content of the abstract

The dissertation analyses the state of research on the multicultural upbringing of children in family-type children's homes in pedagogical theory and practice. It also updates the study's categorical and conceptual apparatus.

The criteria, indicators, and levels of multiculturalism formation in children brought up in family-type children's homes are characterised and defined.

The effectiveness of socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type children's homes is theoretically substantiated, defined, and experimentally tested.

The methodology of the multicultural upbringing of children in family-type children's homes and the model for its implementation in practice have been developed and tested.

To thoroughly disclose the problem under study, the multicultural upbringing of children in family-type children's homes is characterised in three interrelated theoretical and applied areas. The first is a historical and genetic analysis of the psychological, pedagogical and socio-pedagogical component of the processes of multicultural education of a growing personality in different historical periods through the formation of their morality and spiritual world, value sphere and value attitudes and orientations in family-type children's homes and extrapolation of these processes into domestic and foreign pedagogical science and educational practice. The second plane is the actualisation of the conceptual and categorical apparatus of the study through the characterisation of the essence of the basic concepts of the study. And the third plane, which is

logically related to the previous ones, is a thorough analysis and characterisation of the development of international and domestic regulatory and legal support for the processes of multicultural education of a growing personality, in particular the formation of multiculturalism as a result of multicultural education of children in family-type children's homes.

The theoretical basis of the study is characterised, which consists of the provisions of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and social pedagogy about: the essence and significance of multicultural education of a growing personality in modern society; specification of these processes through the application of personality-oriented, humanistic and systemic approaches to determining the essence and direction of socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes; taking into account their age peculiarities.

The author analyses the leading international («UN Charter», «UNESCO Charter», «Universal Declaration of Human Rights», «Declaration of Principles on Tolerance», «International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination», «Convention on the Rights of the Child») and domestic («Constitution of Ukraine», The Laws of Ukraine «On Protection of Childhood», «On Education», «Family Code of Ukraine», CMU Resolutions «On Approval of the Regulation on Family-type Children's Homes», «On Protection of Children's Rights during the Period of Emergency or Martial Law», Orders of the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Family, Youth and Sports of Ukraine «On Approval of the Procedure for Social Support of Foster Families and Family-type Children's Homes») and a number of other legal documents that reveal the content, directions, trends and patterns of multicultural education of a growing personality in the socio-cultural space of the state and ensure the effectiveness of social and pedagogical conditions for multicultural education of children in family-type children's homes.

Within the framework of the conceptual and categorical paradigm of the study, the etymology of key concepts is characterized as a projection of the material and spiritual culture of Ukrainian society on the processes of forming the semantic field of the following categories: morality and moral values, humanism and tolerance, culture and multiculturalism, socio-pedagogical conditions, multicultural education of children, family-type children's home, multicultural education of children in family-type children's homes, socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes.

Multicultural upbringing of children in family-type children's homes is defined as a complex pedagogical process aimed at forming a personality that is aware of its national and cultural identity, originality, uniqueness, and contributes to the enrichment and multiplication of the cultural heritage of its native people, is understanding and respectful of representatives of other cultures, capable of positive intercultural interaction with them in a specific social institution where educational influences take place at the pedagogical and family level, which determines the content of the methodology of multicultural education, taking into account the peculiarities of raising orphans.

Multiculturalism is interpreted as an integrated quality of a personality (including citizenship, patriotism, tolerance), which generally ensures its successful implementation in a multicultural society, contributing to resolving interethnic conflicts and establishing constructive relationships. This is one of the leading indicators of a child's individuality, characterising their behaviour and actions, desires, abilities and skills to make adequate assessments and self-evaluations of the results of their own or collective actions in various situations of interpersonal interaction in a family-type children's home, based on mutual enrichment of the individual while preserving identity in a multitude of cultures. This is a response to the modern processes of globalisation and integration of human life spheres based on negative cultural stereotypes and prejudices the result of multicultural education.

The author's methodology of multicultural education of children in family-type homes is presented, the content of which is revealed through the model of its implementation, namely: substructural blocks: target (purpose and objectives of the study), conceptual (patterns, principles and methodological approaches), content and process (methodological tools, which include forms, methods, techniques, means and socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type children's homes), criterion-diagnostic (components, criteria, indicators and levels of multiculturalism), and result (a child with formed multiculturalism).

During the ascertaining stage of the pedagogical experiment:

- a component-criterion base of the study was developed, which includes components (cognitive, emotional and value, communicative and behavioural), criteria (awareness and knowledge, depth of understanding; tolerant and value-based attitude to the diversity of cultures of the native people, the realities of the multicultural environment in general and representatives of other cultures in particular; ability to solve problems of multicultural orientation in the process of intercultural communication and practical activity, tolerantly interact with representatives of different cultures), indicators (knowledge of the conceptual apparatus of the study, peculiarities of national culture and its influence on the perception of the world and behaviour of children; awareness of the cultural diversity of the environment as a source of formation of a multicultural personality; awareness of the need to establish interpersonal relationships with representatives of other cultures; respectful attitude to the culture of the native people and manifestation of emotionally coloured positive interest in representatives of other cultures, respect for their cultural peculiarities and differences; tolerant and accepting attitude to the otherness of representatives of other cultures, critical attitude to multicultural information; interpersonal and intercultural communication based on socially accepted norms and rules of behaviour in a multicultural environment; interaction with representatives of other cultures, taking into account the principles of tolerance and acceptance;

providing practical assistance (verbal and non-verbal) to representatives of other cultures; respect and tolerance for people of different ethnic groups, their traditions, customs, beliefs, patterns of social behaviour; ability to consciously regulate one's behaviour depending on situations of multicultural interaction), levels of multiculturalism: high, medium, low;

- a package of diagnostic tools was developed to determine the levels of multiculturalism in children from family-type children's homes: a questionnaire to assess knowledge of multicultural concepts; methods: «Ukrainian clothes»; «Guess the holiday», «Dress a Ukrainian woman/man», «Treat a foreigner with a national dish»; questionnaires «What do I know about tolerance», «Attitude towards foreign citizens» (by V. A. Horbatiuk, Y. V. Emelianenko, S. P. Kozyreva); the Culture of Interethnic Interaction questionnaire (by O. F. Shabliuk), problem situations «Newcomer», «Birthday», «Ukrainian cuisine», «Help a foreigner»;

- the experimental basis of the study was determined and substantiated;

- two groups for the pedagogical experiment were formed: the control group (CG) – 98 respondents, and the experimental group (EG) – 106 respondents. A total of 204 respondents;

- it has been found that 17.6% of respondents in the experimental group have a high level of multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon, 25.1% have an average level, and 57.3% have a low level. In the control group, the results are as follows: 18.3% of respondents were classified as having a high level, 29.0% as having an average level, and 52.7% as having a low level.

The methodology of multicultural education of children in family-type children's homes was tested during the formative stage of the experiment, the purpose of which was to test the effectiveness of socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes, such as: 1) formation of preparedness of parents-caregivers to organise multicultural education of children in family-type children's homes; 2) creation of a multicultural educational environment based on the principles of cultural

dialogue and cultural pluralism, which ensures the development of multiculturalism in children as an integrated quality of personality; 3) development of tolerant and accepting attitudes towards representatives of other cultures and their otherness in children in family-type children's homes; 4) introduction of forms and methods of education that meet the age characteristics of children, their interests and activate the process of multicultural education in family-type children's homes.

These conditions were implemented through the involvement of parents of children from the experimental group in the ongoing socio-pedagogical integrated course «Multicultural upbringing of children in family-type children's homes» (its programme included a series of lectures, webinars, cross-cultural trainings, socio-pedagogical workshops, an interactive course «Family for a Child: raising children left without parental care»), and the use of effective forms of multicultural child-rearing: studying, analysis and application of Ukrainian sayings, proverbs, tongue twisters, rhymes, etc.; reading and analysis of Ukrainian folk tales, legends, myths; reading and analysis of intercultural tales; Ukrainian folk games, educational games of multicultural orientation; celebration of folk holidays, study of traditions and customs of celebrating holidays by representatives of other cultures; excursions to museums, trips to the locality, meetings with masters of Ukrainian folk crafts and trades; meetings with representatives of other cultures; role-playing games; intercultural dialogue; solving life situations of multicultural orientation; methods of multicultural education: success situations; storytelling; methods of forming consciousness and self-awareness, educational situations, stimulating intercultural communication, multicultural reflection, empathy, ethnic identification, guidance (do as I do), stimulating multicultural behaviour and activities, participatory observation, immersion in the social environment, game and search methods.

The programme of research and experimental work ‘Socio-pedagogical conditions of multicultural upbringing of children in family-type children's

homes' was developed, which includes: the hypothesis of the study, its purpose and objectives, specific stages and methods of scientific research, characteristics of the experimental base, algorithm for diagnosing the levels of formation of multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon. Its implementation was carried out in accordance with the analytical and stating, analytical and search, prognostic and design, and summarising stages, each of which was specified by duration, tasks, supported by scientific principles, and a clearly defined target audience.

The final (control) diagnostics of the levels of multiculturalism formation in EG and CG was carried out: it was found that multiculturalism as a holistic pedagogical phenomenon was formed at a high level in 30.2% of EG respondents (an increase of 12.6% compared to the ascertaining stage of the pedagogical experiment), at an average level - in 53.4% (a rise of 28.3%), at a low level - in 16.4% (a decrease of 47.2%). The data obtained give grounds for the following conclusions: the positive dynamics in the change in the levels of multiculturalism in the experimental group is the result of the introduction of socio-pedagogical conditions and the socio-pedagogical integrated course «Multicultural Education of Children in Family-type Children's Homes». The equality of the general variances was confirmed by the Fisher-Snedeker test; the research hypothesis was tested using the non-parametric Student's t-test.

The effectiveness of the socio-pedagogical conditions of multicultural education of children in family-type children's homes and the methods of their practical implementation have been confirmed.

Key words: multicultural education, family-type children's home, orphans, children deprived of parental care, socio-pedagogical conditions, methods of multicultural education, multiculturalism, tolerance, foster parents.